

Møde i Fredericia.

De sidste af Aarets Møder holdtes den 12te September i Fredericia, hvor Provst Fr. Zeuthen velvillig havde stillet Michaelis Kirke til Raadighed for Selskabet.

Efter at nogle Vers af Salmen, »Kirken, den er et gammelt Hus«, vare afsungne, gav Dr. H. Rørdam en Udsigt over Fredericias ældste Historie, særlig i kirkelig Henseende. Planen om Anlæg af en befæstet Stad i den sydøstlige Del af Nørrejylland var fattet af Christian IV, kort efter at Krigen med den tyske Kejser var endt ved Freden i Lybek 1629. Den ødelæggende Invasion af fjendtlige Tropper, som havde holdt Jylland besat i to Aar (1627-29) og udsuget Landet paa det frygteligste, havde formentlig godtgjort, at det var af stor Vigtighed at have et stærkt befæstet Punkt i denne Landsdel, hvor Rigets Hærmagt i Nødstilfælde kunde have et Tilflugtssted, og hvorfra den kunde true Fjendens Tilbagetogsline og saa-

ledes gjøre ham betænkelig ved at rykke videre op i Landet. Efter at man en Tid lang havde vaklet i Valget mellem forskellige Punkter, hvor denne »Jyllands By« bedst kunde anlægges¹⁾, afgjorde Christian IV i September 1642 Sagen ved at vælge denne Pynt af Endle (nu Elbo) Herred, der da kaldtes Bersodde og som strækker sig saa nært ud imod Fyn, at det var at antage, at en Fæstning paa dette Sted ogsaa kunde tjene til Værn for den nævnte Ø²⁾. Det var dog først i Begyndelsen af Frederik III's Tid, at der blev gjort Alvor af Fæstningens Anlæg under Rigmarsk Anders Billes Ledelse. Inden man endnu var naaet ret vidt med Anlægget, udstedte Kongen den 15. December 1650 Privilegier for »den ny Kjøbsted og Fæstning, som skal funderes udi Nørre-Jylland ved Bersodde.« Heri loves der bl. a. alle dem, der nedsatte sig i Byen, Skattefrihed i 50 Aar og toldfri Ind- og Udførsel af alle »døde Varer« i et lige saa langt Tidsrum. Alle fremmede, der tog Borgerskab og nedsatte sig i Byen, skulde være delagtige i disse Privilegier, og Anders Bille skulde anvise dem, der meldte sig, Byggeplads paa Stadens Grund. Ingen Manufacturer, som i Fremtiden kunde forfærdiges i Byen, maatte indføres fra andre Steder uden Tilladelse af Byens Øvrighed. I det hele lovede Kongen, at hvis der kunde optænkes noget, der var til Byens bedste, vilde han, naar det begjæredes, bevillige det, for saa vidt det kunde antages at ville blive til Gavn for Byen og dens Indvaanere³⁾.

Det Sogn, hvori den ny By og Fæstning skulde anlægges, hed Ullerup. Den 13. April 1652 udgik der kgl. Befaling til Rigsraad Jørgen Seefeld om at lade Ullerup Kirke ned-

¹⁾ Danske Samlinger V. 73. 74.

²⁾ Slinge, Christian IV's Historie, S. 1141. Her nævnes det Sted, hvor Byen blev afstukken af Chr. IV: »ved Ballum,« en Lokalitet, der, saa vidt vides, ellers ikke forekommer.

³⁾ Af dette Privilegium existerer et samtidigt særligt Aftryk. Det findes ogsaa indført i Jydske Registre under Overskriften: »Privilegier for Biersodde Fæstning.«

bryde og flytte den ind til «Frederiksodde» — et Navn, der nu havde afløst Bers- ell. Biers-Odde, men senere (1664) ombyttedes med »Fridericia«, — og faa Dage efter fik han atter Befaling om, naar Bønderne havde saaet, at tilholde dem at flytte Ullerup Præstegaard ind i »vor Fæstning Frederiksodde«¹⁾. Denne Flytning af Kirke og Præstegaard gik imidlertid ikke saa hurtig for sig, som man af disse Befalinger kunde formode; 7. Okt. 1652 paalagdes det Anders Bille at annamme Halvdelen af Kirkernes Beholdning i Jylland, Fyn og Langeland til Bygning af en Kirke i Frederiksodde. Men der gik dog endnu nogle Aar, inden Kirken blev færdig. I alt Fald berettes der, at den ny Kirke, »funderedes« paa det Sted, hvor Frederik III den 29. Maj 1655 knælede ned paa en Sten, der siden til Minde indmuredes over Kirkedøren, forsynet med en Indskrift, hvori denne Begivenhed omtales²⁾. Kirkens første Præst, Mag. Peder Nielsen Bøgvad, blev ansat samme Aar.

Den nyopførte Fæstning blev sat paa en frygtelig Prøve, da Krigen med Sverig to Aar efter udbrød, og da det lykkedes General Wrangel, efter 2 Maaneders Belejring, den 24. Oktober 1657 i en mørk Nat at trænge ind i Staden. Efter Sagnet skal ovennævnte Præst ved denne Lejlighed være omkommet; men rigtigere er det vistnok, at han først døde 10. Jan. 1658, maaske som Følge af den Overlast, han havde lidt, eller af den Sygdom og Elændighed, der var Krigens Ledsager³⁾. Kirken blev vel skaanet, men da den var opført af Bindingsværk, forfaldt den snart saaledes, at den efter en Menneskealder maatte ombygges, nu af Grundmur, hvorpaa den 12. Juli 1690 indviedes af Biskop Christen Lodberg fra Ribe og fik ved denne Lejlighed Navnet Trinitatis Kirke.

Indtil vore Dage har Kirken dog i Folkemunde haft

1) Vilh. Berg (o: Fr. Meidell), Smaa Bidrag til Fredericias ældste Historie, S. 124.

2) J. N. Wilse, Beskriv. af Stapel-Staden Fridericia, S. 20.

3) Wiberg, Alm. dsk. Præstehist. I, 384. Ny kirkehist. Saml. I, 102 ff.

Navnet »Dansk Kirke,« til Adskillelse fra den tyske Kirke, som fra 1665 opførtes i den vestlige Del af Byen og 1668 indviedes af Biskop Kragelund¹⁾. Ogsaa denne Kirke opførtes oprindelig af Bindingsværk. Navnet Michaelis Kirke fik den først 1722, da Choret opførtes af Grundmur. Herom findes nærmere Underretning i et lille Skrift, som den daværende Præst ved den tyske Kirke, Henrik Pontoppidan, udgav. Da næppe nogen af de tilstedeværende har set dette sjeldne Skrift, der heller ikke omtales i nogen af de historiske Beskrivelser, man har af Byen, skal dets lange Titel her meddeles, om end med enkelte Forkortelser:

Et Allerunderdanigst Fadder-Brev til Hendes Majestet Dronning Anna Sophia fra den eene Sogne-Kirke i Fride-ricia, som af begyndelsen har været Funderet til Tydsk, men formedelst der af Stadens Indvaanere ikkun faae Tydske be- findes af den Augsburgiske Confession, ja Gvarnisonen undtagen, moxen ingen, der jo forstaar Dansk, er den og for nogle Aar siden saa vel til en Dansk, som Tydsk Kirke beskikket, hvilken og formedelst det her fremmede Tydske Navn saaledes paa adskillige Maader og Tider er bleven trykket, at den ej endnu har kundet komme i Stand, saa at her derfor findes stor Ulighed imellem denne og den anden, neml: Trinitatis Kirke; Da dog alle Kongl. Fundatzer did hen sigte, begge at skulle være lige etc. Endelig er den, ved Hr. Stift Amtmandens og Hr. Biskopens Assistance, samt andre vedkommendes Flid og Troskab, kommen saa vit, at et Grundmuret Chor uden til i disse Dage er bleven forfærdiget; Hvilket som behøves at indviis, og Kirken ej tilforn er givet Navn, mand Allerunderdanigst formoder ved denne Leylighed nu at maatte skee; Og det af St. Michael, heldst ved Michael ej anden forstaaes, end Meenighedens Hoved og Herre, Christus Jesus vor Frelser og Saliggjører; Hvorfor og nogle visse Evangeliske Kirker efter Reformationen paa andre Steder saaledes ere kaldet; Begieres

¹⁾ I Ny kirkehist. Saml. III, 181 ff. findes nærmere Oplysninger om den tyske Kirke i Fredericia.

derfor Allerunderdanigst, Hendes Majestet Dronningen i Naade ville ansee denne hidindtil fortrykte og fortrængte Kirke, i det Hun, som Landsens Eene Moder, ville være som en Gud-Moder, og antage sig samme, som et fremmed og forladt Barn, der ej alene maatte faae et Navn, som andre Kiøbstæd-Kirker i Riget; Men end ogsaa her efter at maatte nyde sin tillagde Rettighed, hvilket den Allershøieste i Naade vil belønne, hvor om Dagligen bedes af

Hendes Majest.

Tro Forbederske, der venter at kaldes

Michaelis Kirke.

Kiøbenhavn, Trykt i Povel Joh. Phœnixbergs Bogtryckerie.
Aar 1722.

Skriftet, der udgjør 5 Blade i Folio, er forøvrigt paa Vers og ledsages af historiske Anmærkninger, der tjene til nærmere Oplysning om Forholdet mellem de to Kirker i Fredericia. Det var, som Titelen allerede viser, Præsten Pontoppidans Mening, at hans Kirke var sat i Skygge af den danske Kirke, og han søgte nu at hjælpe paa den ved at skaffe den et eget Navn og derhos om muligt bedre Vilkaar. Af hans ikke altid heldige Vers kunne følgende anføres:

Jeg fattig Kirke tør vel ingenlunde vove
For deres Majestæt min Bøn at bære frem;
Thi jeg ej pyntet er som de, der gaae til Hove,
Langt mindre tale veed med Ord af Fynd og Klem.

Men Nøden driver, som den Fattig' til at spinde,
Jeg derfor drister mig til Deres Naade-Veld
Med mine tomme Kar mig saa at lade finde,
Som den, der tviler ej, til Naade jo faar Held.

Naar Barnet lider, det for Moderen først klager,
Hvis Faderen til sligt at høre faar ej Tid;
Vor Landsens Moder da vel dette ej mishager,
Jeg, som et fattigt Barn, til Hende har Tillid.

Efter en Skildring af Kirkens trange Vilkaar fortsættes saaledes:

Et Skib, en Stad, et Huus, en Gade og et Stræde,
 En Hest, en Hund sit Naun mand gierne værdiger:
 Men jeg, Guds eget Skib, hands Stad, hands Huus og Sæde,
 Hands Due og hands Brud, endnu dog Naunløs er.

Hvad Aarsag? En Patron jeg fattes, og er eene,
 En Kirke uden Taarn, et Huus af Tømmer sat,
 En ringe Bygning giort foruden hamred Steene:
 Hvad Under, at jeg staar saa got som slet forlat.

Et officielt Navn lykkedes det da Kirken at faa, skjønt den fremdeles i daglig Tale kaldtes »Tydsk Kirke«, ogsaa længe efter at den tydske Gudstjeneste var ophørt.

Naar Kirken opkaldtes efter Engelen Michael, turde det maaske ikke være Tilhørerne ukjært at faa en lille Meddelelse om de Forestillinger, som den hell. Skrift (og senere Legender) knytter til dette Navn.

I Bibelen forekommer Michael hos Daniel (12, 1 jfr. 10, 13) som »den store Fyrste, der staar som Værn for dit Folks Børn.« I de apokalyptiske Syner hos Johannes (Aab. 12, 7 ff.) hedder det: »Der blev en Strid i Himmelen: Michael og hans Engle stred mod Dragen og dens Engle; men de mægtede intet, ej heller blev deres Sted ydermere fundet i Himmelen« (osv.). Og endelig læses hos Jud. 9: »Michael den Overengel, der han tvistede med Djævelen og talede om Mose Legeme, turde ikke fremføre en Bespottelses Dom, men sagde: Herren straffe dig«¹⁾. Romerkirken antager, at Michael i den historiske Tid har aabenbaret sig flere Gange paa Jorden. Om Anledningen til Indstiftelse af en Fest til hans Ære, (Michelsdag) fortæller Legenden:

»Det hændte sig engang, at en Hjord Kvæg græssede paa Bjerget Garganus (i Syditalien), og at en Tyr fjernede sig fra Hjorden. Da man længe havde søgt efter den, fandt man den i en anseelig Hule. Da nu En afskød en Pil efter den, skete det ved en guddommelig Styrelse, at

¹⁾ Her hentydes til et jødisk Sagn fortalt i et apokryfisk Skrift, kaldet »Moses's Himmelfart«, hvis Slutning vi ikke længere have.

Pilen sprang tilbage paa den, der havde afskudt den. Forfærdede over dette Jærtegn vovede Folkene ikke at gaa ind i Hulen, men gik til Biskoppen for at faa Raad. Han paabød da 3 Dages Faste, og om Natten aabenbarede Ærkeenglen Michael sig for ham og meddelte ham, at denne Hule stod under hans Værn, hvorfor han vilde, at der sammesteds skulde oprettes en Gudstjeneste til hans og Englenes Ihukommelse. Efterat have hørt dette begav Biskoppen og Folket sig til Hulen og fandt den allerede dannet som et Tempel, hvorpaa han strax indviede den til gudstjenstlig Brug, og siden skete der flere Mirakler sammesteds¹⁾.

En anden Kilde siger: Den 29. September bestemtes til S. Michels Dag, fordi en Kirke til Ærkeenglens Ære paa den Dag indviedes paa Bjerget Garganus; og da Engelen Gabriel paa Michelsdag lod sig se i Rom, blev Dagen ophøjet til en Fest for alle Engle. Denne Fest indførtes i Aaret 493 af Pave Gelasius. Den blev dog først paa Conciliet i Mainz 813 gjort almindelig for hele Kirken og kom til at indtage en fremragende Plads blandt Kirkefesterne. Mangfoldige Kirker og Altere indviedes til S. Michael — ogsaa her i Landet (f. Ex. S. Michels K. i Slagelse, S. Michaelis K. i Slesvig, S. Michels K. i Viborg o. s. fr.); og i den kirkelige Kunst har S. Michaels Kamp med Dragen spillet en stor Rolle. Naar den protestantiske Kejser, som vi nys have set af Bladene, imidlertid sætter »en bepansret Ærkeengel« i Jættestørrelse paa Krigergraven ved St. Privat, fremkalder det dog nærmest et Smil, om det ikke vækker Forargelse.

I flere protestantiske Lande bortfaldt Michelsdag som kirkelig Festdag ved Reformationen; men her i Landet blev den i Egenskab af Englefest (ikke Helgenfest) bevaret som en af Kirkens Festdage. Det er jo bekjendt, at Luther

¹⁾ Chr. G. Neudecker, Allgem. Lexicon der Religions- u. christlichen Kirchengeschichte für alle Confessionen. III, 281 ff.

stærkt fremhæver de hellige Engles Værn for de troende.
— I den danske Kirkeordinans læses følgende:

»St. Michels og alle hellige Engles Dag skal ske den almindelige Taksigelse for al den Grøde, man har faaet det Aar, og for en Taksigelse skal der med Hjærtens Gudelighed synges strax efter Prædiken af den hele Menighed: Te Deum laudamus etc.«

Man kommer ved denne Anvisning uvilkaarlig til at tænke paa den Lovprisning af Guds Gjerning ved Engles Betjening, som Phil. Melanchton formede til en Salme, der er overført til vort Sprog af W. A. Wexels og findes i vor Kirkesalmebog (Nr. 21):

O gode Gud, vi takke dig,
Dit Navn vi prise hjærtelig,
At du har skabt din Englehær,
Som dig omringer fjern og nær (osv).

Gamle Udgaver af Alterbogen indeholde en Kollekt til Michelsdag, om hvilken vi vide¹⁾, at den er forfattet af Biskop Hans Povlsen Resen († 1638).

Ved Forordningen af 26. Okt. 1770 blev Michelsdag saa vel som S. Hansdag og andre tidligere Helligdage reducerede til Hverdage; men Almuen regner endnu paa mange Steder Michelsdag som »Halvhelligdag«, og i Udgaver af Kingos Salmebog fra det Aarhundrede, som nu rinder ud, finder man endnu Salmer til Michelsdag, der dog ikke, som man af Kirkeordinansens Forskrift skulde vente, ere Høstsalmer, men handle om Kristnes Kamp mod Mørkets aandelige Hær under Himlen. I denne Forbindelse kan det maaske fortjene fremdrages, at Missionæren Thomas von Westen i sin Kamp mod Lappernes Afguderi betegner sig selv som en af Michaels Engle. Men forøvrigt ere vi tilbøjelige til at bifalde den Anskuelse, som Præsten Henrik Pontoppidan udtalte, da han bad om, at hans Kirke maatte

¹⁾ Worms Lex. over lærde Mænd II, 254.

faa Michaelsnavnet, nemlig at Christus er den rette St. Michael, der sejrig fører Kampen mod »Hoved og dets Hær.«

Efter denne Excurs om Michaels-Navnet sluttede Taleren med nogle Oplysninger om Kirkens senere Historie. Naar saaledes Christian VI's Navnetræk med Aars-tallet 1742 staar over Kirkens Indgang, saa betegnes derved, at i det angivne Aar blev den søndre Side og vestre Ende af Kirken opført af Grundmur. Først henved 20 Aar derefter fik man 1761 Raad til at ombygge den nordre Side paa samme Maade, og 1763 blev det lille uanseelige Taarn opført. Samtidig bidrog Hans de Hofman, der var Præsident her fra 1760, til Kirkens Forskjønnelse paa forskjellig Maade. I det hele fortjener denne Mands Navn at bevares i taknemmeligt Minde i; thi man vil næppe kunne nævne nogen enkelt Personlighed, der har udrettet mere for denne By og for hele den omgivende Egn, hvis Amtmand han var fra 1773 til sin Død 1793, end denne brave Mand¹⁾, saa, naar Fredericia en Gang vil hædre en civil Mand paa lignende Maade, som man har hædret Krigerne Bülow, Rye og Lunding, bør Stadens sidste Præsident billigvis komme i Betragtning fremfor nogen anden.

Taleren sluttede med det Ønske, at denne Kirke, der for ham personlig gjemte dyrebare Minder, gennem Tiderne maatte gjøre Fyldest som en sand Michaelis Kirke, idet det herfra, i Henhold til ovenomtalte bibelske Antydninger, maatte ydes Værn for Guds Folks Børn — for den talrige Skare af unge, der her ved Daab og Konfirmation vare førte ind i Menigheden; og at der her maatte føres en uforfærdet Kamp mod de onde Magter, der ville lægge Guds Gjerning og Plantning i Menneskehjærterne øde; og endelig at der, selv under den haardeste Strid, dog ikke her maatte fremføres nogen »Bespottelses Dom«, men at der altid gennem Ordet, som her lyder, maatte gaa en Strøm af den Kjærlighed og Barmhjærtighed, der søger at

¹⁾ Se Minerva for 1793 I, 369 ff. Dansk biogr. Lex. VII, 498 ff.

drage det forvildede Faar tilbage til Hjorden og stræber at frelse det fortabte.

Efter Foredraget blev Melanchtons ovennævnte Salme afsungen.

Derefter talte Prof. Dr. Fr. Nielsen om Trosfrihedens Historie, særlig i Danmark. Han begyndte med at minde om, at Fredericia havde kirkehistorisk Betydning som et Asyl for forskellige Religioner og Konfessioner. Dernæst udviklede han til Indledning, at Religion og Tro kræver Frihed, og at den sande Frihed kun findes paa Kristendommens Grund (Joh. 8, 36). Tilsyneladende er Krdm. intolerant, idet den, som Kristus sagde, maa hævde, at ingen kommer til Faderen uden ved Sønnen (Joh. 14, 6); men de Kristne vide, at i Religionen er det indre, Hjærtets Grebethed, Hovedsagen, ikke Overholdelsen af ydre Bud eller Ceremonier. Derfor maa Krdm. kræve Frihed; »Tvang til Tro er Snak i Taaget«. Den kristelige Tolerance bunder dog ikke i Skepsis, men i Tro; og den maa ikke alene kræve Ret til en indre Bekendelse, men ogsaa Ret til at træde ud i Livet.

Derefter omtalte Tal. Sammenstødet mellem de ældste Kristne og den romerske Stat, under hvilket Hedenskabet mærkede den nye Magt: Samvittigheden. Tertullian gjorde gældende, at Religionsfrihed hører til Religionens Væsen. Anderledes blev de Kristnes Stilling, da Statskirkedømmet var naaet til fuld Modenhed; da blev Friheden afløst af Tvang, og Augustins »Nød dem til at gaa ind!« blev Løsenet. Han paaviste, at Augustins Opfattelse af disse Ord var en Misforstaaelse, som bl. a. Luther havde erkendt, da han gjorde gældende, at den Tvang, hvorom der kunde være Tale, var Lovens Prædiken, »der kaster Rædsel i Samvittighederne, saa de vende om og gaa ind«. Men Tvangen sejrede i Middelalderen; den satte Blomst i Læren om »de to Sværd«, Inkvisitionen og Roms Fordømmelse af Samvittighedsfrihed som *Deliramentum*.

Luther begyndte med at hævde, at Troen er en fri

Sag, og at alt skal udrettes ved Ordet, intet ved Sværdet. Men tillige mente han, at det var den verdslige Øvrigheds Pligt, at vogte begge Lovens Tavler. Deri laa Forpligtelse til at afværge Forargelse og straffe Kætteri. Taleren paa-viste derefter, hvorledes Luthers Oplevelser i Bondekrigen og ved Ustyret i Münster drev ham mere og mere over i Retning af Intolerance. Den stærke Fremhævelse af det gl. Testamentes forbilledlige Betydning i alle Retninger bragte ham til at overføre Israels Færd over for Kanaaniterne paa Fremfærden mod Kættere og Vranglærere. Zwingli og Calvin stod ikke klarere her end Luther og Melancthon, og den kirkepolitiske Konsekvens af Reformations-tiden blev den Ordning, der hviler paa den mislige Grund-sætning: *Cujus regio ejus et religio*.

Men Religionsfriheden begyndte saa smaat at bane sig Vej i England; i Holland blev der aabnet et Fristed for troende af forskellig Bekendelse og for Skeptikere, og i Nord-Amerika fik Samvittighedsfriheden en begejstret For-kæmper i Roger Williams, der stod omgivet af smaalig Stats-kirketvang i den nye Verden. Hans Tanker virkede tilbage paa England og middelbart paa Voltaire og Rousseau.

Det varede længe, inden Tolerancen trængte igennem i Danmark. Kristian III's Ordinans forbød den rom.-kat. Gudstjeneste, Tiggermunkenes Omvandring og de Reformertes Nedsættelse i Landet. 1555 udkom der — til Dels af Ængstelse for de sociale Omvæltninger, der nogle Steder vare fulgte i Gendøberiets Spor — et strængt Forbud mod Gendøbernes Virksomhed her i Landet; 1569 kom de 25 Fremmedartikler, 1643 den store Reces og 1660 Konge-loven. Dermed var Højdepunktet af Intolerancen naaet. Nu begyndte Trosfriheden saa smaat at gøre sig gældende. Naturretten ændrede den ældre Opfattelse af Statens Stilling over for Kirken, og Hensynet til »Kommerciens Flor« virkede ogsaa ind.

Under Kristian V skete Omslaget. Ved hans Salving sagde Biskop Vandal, at en kristen Konge ikke maa taale

nogen i sine Lande, der ej holder ved den rette Lære; og endnu 1676 kom der Forbud mod fremmed Religionsøvelse. Men Fremmedartiklerne traadte tilbage. Allerede 1671 var der rejst et rom.-katolsk Kapel i København, og af Hensyn til Handelen og over for Skibschefer begyndte man at se bort fra »Forskel i Religion«. 1682 blev endelig Fredericia et religiøst Asyl; og det samme blev Tilfældet med Kristiansand og Frederiksstad. Derpaa kom Pietismen med dens stærke Betonning af den personlige Overbevisnings Betydning og dens ringe dogmatiske Interesse. Erik Pontoppidan udtalte: »Gud tillader aldrig at *violere* Naturens Lov for at befordre Naadens Rige«, og han fremsatte den Mening, at den kristne Kirke havde »levende Lemmer«, saa længe den bestod af lutter »*volontiers*«. Tolerancen viste sig dengang navnlig overfor Reformerte, rom. Katoliker og Jøder. Derpaa fulgte Struensees Tid og Rationalismen, og endelig bragte den nye Frihedstid Grundloven med den fulde Religionsfrihed.

Taleren sluttede med at sige, at vi som Kristne burde hævde Tolerance ud fra den rette Forstaaelse af den Maade, paa hvilken en sand og fast Overbevisning dannes. Kun ved at vække Overbevisning hos andre vil en Kristen gøre Propaganda for sin egen Overbevisning. Men Kristendommen vil tillige ved Ordets Magt hævde, at Religionsfriheden, som al Frihed, medfører et Ansvar, idet den forpligter den enkelte til at søge Løsning paa det religiøse Spørgsmaal, som Livet rejser i ethvert alvorligt Menneskes Bryst.

Efter dette Foredrag gjordes et Ophold paa et Par Timer, hvorpaa Provst L. Koch holdt et Foredrag om »Skriftemaal og Altergang i Tiden efter Reformationen«. Han paaviste, hvorledes det private Skriftemaal efterhaanden forandredes til et almindeligt, fordi den egentlige, personlige Syndsbekjendelse mere og mere faldt bort, og fordi Skriftemaalet ved sin nære Tilknytning til Nadveren tillige blev en Prøve paa, om de, der gik til Alters, havde den nødvendige Kristendomskundskab, samt endelig, fordi det

ikke lykkedes inden- eller udenfor Gudstjenesten at skaffe Tid til et virkeligt privat Skriftemaal. — For Nadverens vedkommende paavistes det især, hvor faste de romersk-katholske Forestillinger og de Skikke, der skulle udtrykke disse, sad baade hos Præster og Menigheder, og hvilken Indflydelse dette havde haft paa Altergangstjenesten.

Det sidste Foredrag holdtes af Dr. H. Rørdam, der dvælede ved Mindet om nogle af de betydelige Kirkens Mænd, der var udgaaede fra den forholdsvis lille og uanselige lærde Skole i Fredericia. Som saadanne fremhævedes særlig Erik Pontoppidan, Rasmus Møller og Bone Falch Rønne, idet Taleren gav en udførlig Skildring af den førstnævntes betydningsfulde Virksomhed baade som Præst og Biskop og som højt fortjent Skribent og Foregangsmand paa mange Omraader, der ikke blot kom Kirken men ogsaa hele Folket i Danmark og Norge til gode. Følgende Udtalelse om ham af Professor Jens Møller anførtes: »Danmark har ejet mange Mænd med større Geni og med en grundigere Erudition end Pontoppidan; men det har næppe haft nogen gejstlig eller verdslig Embedsmand, næppe nogen Skribent, der troligere har aagret med det ham betroede Pund, end denne ligesaa flittige som fromme Kirkelærer¹⁾.« — Sluttelig gjordes opmærksom paa det interessante Træf, at samme Dag Pontoppidan døde (20. Decbr. 1764), fødtes i Fredericia Klokkersønnen Bone Falch Rønne, der havde mange af Pontoppidans bedste Egenskaber tilfælles med ham; men medens Pontoppidans Vej førte ham fra det opbyggelige til det almennyttige (fra Pietisme hen imod Oplysningstidens travle Virksomhed), førtes Rønne netop den modsatte Vej, saa disse to Mænds Levned, nærmere betragtet, i Grunden indeslutter Summen af et helt Aarhundredes kirkelige Udvikling i vort Fædreland.

Det vel besøgte Møde sluttedes med Orgelspil og Sang.

¹⁾ J. Møller, Tidsskr. f. Kirke og Theologie IV, 58.